

Проф. др Лидија Томић

ЕПСКО И ЛИРСКО У РОМАНИМА
БИХОРЦИ И МОЈКОВАЧКА БИТКА
ЋАМИЛА СИЈАРИЋА

Поетика лирског и епског у романима *Бихорци* и *Мојковачка битка* Ћамила Сијарића указује на посебност начина приповиједања и однос два различита феномена у конституисању слике свијета. Простор лирског припада сензибилитету језика и емоционалној структури лирског говора. Фигуративност приповиједања условљена је особинама јунака и догађаја и лирско-епском евокацијом простора и времена.

Епска стварност је другачија од лирске. Епско се односи на ток и цјелину догађаја. Епске теме патријархалне и ратне предметности обухватају визију ликова у широком хронотопу књижевног простора. Поступност мотива у хронологији прозног опуса конституише историјско вријеме романа, а оно технику лирског и епског приповиједања у изабраној теми.

Лирско Сијарићеве прозе налази се у поетским сублимацијама народног говора и књижевног језика који концентрише одуховљену сензитивност и емоционалност приповиједања у перспективи приповједача и ликова.

Ћамил Сијарић побуђује пажњу књижевне критике приповијеткама („Рам-Буља”, „Зелен прстен на води”, „Наша снаха и ми момци”, „Путници на путу”, „Кад дјевојка спава, то је као да миришу јабуке”, „Француски памук”, „Римски прстен”) и романима (*Бихорци*, *Кућу кућом чине ластавице*, *Мојковачка битка*, *Конак*, *Царска војска*, *Рашка земља Расција*), њиховом посвећеношћу животним и историјским темама. Сијарић је својим дјелом остварио

аутентичну структуру поетске прозе, саздану спојевима реалистичке и психолошке мотивације приповиједања. Надахнуће стварношћу бихорског краја дубоко је обиљежило лирску димензију умјетничког простора и ликова, а необичност фикције начин приповиједања ко-јим се поетски интегрише живот и прича, друштвена реалност и слојевита структура књижевних тема.

Сијарићев приповједач, као и аутор, везује се за људе и про-стор, за историју, за предање и легенду, завичај и санцачке топониме, за симболику бихорских врлети, лимских простора, рашке земље, за патријархални свијет, начин живота и токове знаменитих до-гађаја. Онтолошка структура Сијарићевог погледа на свијет настаје из архетипске слике постојања и идеје да се у историјским времени-ма открива смисао егзистенције. Сијарић зна да *свако вријеме носи своје бреме* и да у књижевном видокругу изабраних тема читалац трага за тајанством које нуди књижевни текст. Смисао историје уткан је у естетски поливалентну структуру епско-лирске, модерне приче.

Сијарићево дјело крунисано је комплементарношћу субјективне и објективне перспективе приповиједања. Окретање према „уну-тра”, у односу на ауторов посебан положај према „споља”, успоставља поетски флуентну везу историјског и надисторијског спектра до-гађаја. Веризам лирског начина приповиједања не оспорава епску ра-зуђеност казивања. Лирско у Сијарићевом дјелу не граничи наративни слој књижевног текста, већ га обогаћује и боји емоцијом љубави и бола. Сијарић није реалиста по оном шта увиђа и опредмећује, већ по томе како открива суштину ствари, на који начин поетизује реалистичку слику друштвених и ратних тема. Сијарићеве ратне хро-нике улазе у психолошко вријеме људских судбина, а епски догађа-ји у субјективну експресију о великим темама. Роман *Бихорци* при-пада завичајном спектру мотива, а *Мојковачка битка* историјском типу ратних романа. Њихов однос није условљен доминантом избо-ра, већ структуром лирског и епског у обликовању слике свијета.

Фиктивни свијет романа *Бихорци* изнијансиран је ауторовим одуховљеним односом према завичају. Духовност и душевност приповједачевог искуства припада тоталном увиду у живот бихорског краја, али и метафоричном и симболичном начину приповиједања. Непосредна реалност и метатекстуалност људске судбине у роману *Мојковачка битка* указује на историјски роман, али не и класичан

тип ратног романа. Роман *Бихорци* ослања се на особине социјалног романа, али је психолошка визија санџачког села, исто као и у роману *Мојковачку битка*, из истог поетичког спектра етичких тема.

Тема *Мојковачке битке* развија неколика средишта ратних збивања. Она су дио почетне приче о драми два лика и дубљој, трагичној судбини њихових породица. Приповиједањем о рату не фаворизује се тема окупације и одбране, већ је то конфликт традиционалне етике и страсне љубави, однос националне припадности и одговорности ликова. Љубавна прича о дјевојци Умки и учитељу Радичу онеобичава токове ратног романа и чини да се рат посматра и као историјски оквир егзистенцијалног простора. Фикционализација историјских ликова је реалистички мотивисана исто као што је конкретизација романескних судбина реалистички увјерљива.

Начин приповиједања у оба романа декомпонује класичан тип реалистичке нарације. Читалац се, због лирских средстава приповиједања, опредјељује за амбијент и атмосферу епске предметности, за оно што припада погледу „изнутра” и оно што се, из епског средишта, фигуративно трансформише у семантички „дубље” значење, у предметност која надроста непосредни контекст села Рашље и Мојковачке битке. Визија патријархалне средине носи и оспољава источњачку философију постојања, а мотив битке на Мојковцу универзално значење херојског чина и невине жртве. Сликовитост приповиједања активира „вишак значења” и метафункционални склад лирске слике и епске ситуације. Лирски начин приповиједања не одуховљава само степене реалности, већ и семантичке могућности историјског и поетског у књижевном тексту.

Ако пођемо од јединства исказаног у објективизацији ликова, онда се доживљај увјерљивости темељи на поетичким законитостима реалистичког стила. Разједначавање архаичне и историјске слике догађаја у Сијарићевој прози настаје оног тренутка када се суочимо с изневјереним очекивањем епских конвенција или с противурјечностима предмета о којем је ријеч. Традиционална позиција изабраних тема – патријархалног села, почетком двадесетог вијека и отпора црногорске војске на Мојковцу, не фокусира појединачно, већ митско и историјско време постојања.

У роману *Бихорци*, лирска изнијансираност приповиједања видљива је у конструкцији реченице и избору лексичког материјала.

Наглашено постпонирање детерминатива поетизује реалистичку конкретизацију села Рашље. Унутрашња перспектива ријечи – симбола и иконичних слика – у којима се реалистичке детерминанте метафорички и симболички сублимирају, заснована је на сугестивности сиромашног планинског простора, али и на стилској слојевитости у обликовању живота махале и ликова. Експресивност ознаке и означеног изневјерава реалистичку условљеност патријархалног живота и непосредног искуства. Мотив дошљака у сеоску средину, у сурову стварност социјалних прилика, не опредјељује развој догађаја, већ то чини природа интереса, страсти и самоодржања. Реалистичност патријархалног живота није изневјерена, али се она дестабилизује агоналношћу чула и духовношћу неке друге, у светим књигама записане, више хармоније постојања. Приповједачка и доживљајна тачка гледишта наизмјенично приказују и откривају поступке човјека и мисао о њему. Динамичност збивања прелази у коментар и утисак, а реалистичка увјерљивост приповиједања у сан о срећи и снажно предавање природи. Денотативност патријархалног живота надраста одуховљени пејзаж егзистенцијалне патње. Симболичка деконструкција патријархалне средине почива на контрастима егзистенцијалних немира и метафизици унутрашњег конфликта и спокоја.

Статусни симболи ликова, Халимаче, трговца и Хације, ученог човјека, концентришу различитост два типа јунака. Паралелизам ситног патријархалног престижа и Хацијине неприлагођености средини, продубљују антиномију свакодневног и узвишеног постојања. Сијарићева слика Рашљана је и критичка, и драматична, лирски напета у деформним страстима Халимаче и Каплара, Хатке и Колашинке, „божјих људи”, Елмаза, Влаха, Медуна и Земка. Идеји Бога супротстављен је план људских недовољности. Из тог паралелизма и настаје фрагментаризација људског искуства, слојевитост патријархалног живота и бруталних видова престижа, похлепе, страха, љубави. Тема угрожене егзистенције сигнализује тему смрти и ништавила, а опис људских слабости смисао постојања у другом, у оном чега нема и што припада идеји Бога.

Представљање сеоског и чаршијског живота засновано је на те-ми људског пораза, а гротескно приближавање ружног и лијепог на деформности бића, на негативном искуству обичног човјека. Тек лик „божјег” човјека оспољава тајну постојања, тајну потиснуте чи-

стоте и изгубљене цјеловитости бића. Међутим, дух средине је снажнији од божанске утемељености ликова. Егзистенцијална помјереност чита се у моралној посрнулости ликова, у елементима „сеоске фантазије” и немотивисаних поступака трагикомичне „заосталости”. Контраст прошлог и новог времена варира слику изгубљених и новостечених особина постојања, улогу „нишчих” и убогих ликова у сликању егзистенцијалног пада. Тема зла подстиче тему гротескне помјерености. Из ње се лирски интензивира контраст бивства, оног што наслеђује тему страдања у ореолу хуманизма и наде („Послије кише синуше ведрине – дубоке, бистре, рони дању по њима сунце, ноћу звијезде”¹).

Епски конкретизоване ситуације Хацијине женидбе, Хаткине патње, Халимачине трговине, Каплареве службе, Ђузиног комитовања и удаје, Зилкове пропасти... развијају антрополошки сложену природу бића. Из ње се ослобађа тегобна стварност патријархалног живота, емоционална слојевитост приповиједања и способност приповједача да лирским тоном нарације, топлим, меким и благим говором, фигуративно оспољи гротескни поредак зла. Лирска посвећеност природи (земљи, небу, сунцу...) припада симболичком видокругу другачије егзистенције, оне која припада унутрашњем свијету вјере и молитве („међу свима као да је сам”²).

Мисао из *Курана* да је човјек увијек на губитку, ако не нађе смисао у Богу, потврђује искуство Сијарићевих јунака („...не да се човјеку да окуси срећу”³). Управо се на песимистичком фону лирски суптилне прозе чита драма угрожене егзистенције. Епистемолошка равна психолошке прозе укључује опсервације ликова, због чега се оне чулно садрже у фигуративности догађаја или оног што се лирски универзализује у домену људских недовољности.

Догађаји и ликови у роману *Мојковачка битка*, као и у роману *Бихорци*, рефлектују судбину ликова у изабраном књижевном оквиру. Док је у роману *Бихорци* тежиште приповиједања у митској и патријархалној визији завичаја, роман *Мојковачка битка*, обједињава историјску тему Мојковачке битке и много ширу историју косовске жртве. Историјски спектар мотива обухвата историјску вертикалу прошлости на простору Црне Горе. Роман активира традицију сукоба и освајања слободе. Етичка и етничка слика ликова условљава однос традиције и модерног доба, контраст ратне драме и не-

дозвољене љубави. Сијарићев роман нема особине историјски документарне прозе, већ литерарне визије трагичних збивања. Структура овог романа почива на паралелизму и полифоној организацији ратних и породичних тема, упечатљиво обликованих ликова и њихових погледа на свијет. Сијарићев приповједач познаје менталитет муслиманског и православног народа, породичне историје и идентитет бића, сукобе цивилизација и садашњи тренутак ликова и догађаја који опредјељују реалистичку и метафоричко-симболичку сугестију наративне збиље. Континуитет догађаја постигнут је ходом од драматичне ситуације Радича и Умке до психолошке драме ратом раздвојених заручника. Почетак приче о рату је атипичан, везан је за поетску историју једне љубави. Реалистичка поступност ратних збивања је, такође, атипична; њом се не слиједи узрочно-последични ток догађаја, већ синхронични однос теме рата и љубавног заплета. Нарација уступа мјесто емоционалном доживљају, а он, различитим нивоима примарне, секундарне и терцијалне стварности књижевног текста. Спољашњи, унутрашњи и метадијагетички вид књижевне стварности обједињен је у топосима физичке, онтолошке и метафизичке слојевитости егзистенције. Ратна тема је, као и тема завичаја, централна у Сијарићевом књижевном универзуму. Референцијални простор историјског романа онеобичен је увођењем несвакидашњег љубавног заплета. Однос ратне и љубавне приче одвија се у избору једног или другог предмета приповиједања – рата и љубави – или њихове романескне повезаности. Епска конкретизација ратних ситуација је у функцији књижевног трагања за универзалном пројекцијом јунака у ратним приликама, односно за смислом одређеног историјског искуства. Ратна тематика користи Сијарићу за преобликовање историјског у литерарни универзум. Писац је вјероватно да „свијет лежи на причи”, на казивању, које се, овдје, модернистички групише приповиједањем о Радичу и Умки, Рецепу Кара-дашићу и синовима, Максиму Туцањи, попу Дикосаву, Деспини, Мојсију, Рафаилу... Између позадине и фронта не постоји хијерархијски однос, јер су ликови, у приповједачевом виђењу, подједнако изложени искушењима страдања („И сви су у себи имали нешто од оног што на људе остављају буне и ратови, сеобе, збјегови, и болештине”⁴). То нешто је језгро Сијарићевог увида у људску драму која се плете из слике живих и мртвих, из пјесмарице и повјеснице, из

историје, памћења и приче. У роману се епски сустичу „битке, коњаници, оклопници, Косово, Далеке земље и далеки људи. Владике, сердари, Турци и Французи, и Руси”⁵. Поступак набрајања антиципира дубину и прегледност егзистенцијалног искуства, али и семантичку сугестију пролазности у слици „обичних сељака из села око Таре и Лима, који ратују с Њесаревином”⁶.

Сијарићев приповједач иде за аутентичним стањима ликова, за неизвјесном судбином војника, за ситуацијама које су последица и врлине и слабости. Евокација усмене народне традиције и историјског искуства омогућава Сијарићу да симболизује страдање и да у хераклитовски видљивој теми протицања сагледа живот у односу на идеју „голе истине о умирању”⁷. Тим начином, идеолошка раван романа усредсређена је на извјесност смрти, али и тајанство постојања у вјечности. Онтолошка мисао о човјеку допуњена је дилемом шта је „људски живот: шта је то, колико траје и како престаје”⁸. Одговор је у метафизичкој структури приче, у поетски обликованој структури романа. Покретљивост тачке гледишта мозаички обједињава ретроспективни и проспективни план различитих времена и војски, и, увијек присутну, резонанту пролазности („И ништа од њих... није остало ни на води ни на земљи, до само мраморје – оно једино а страшно писмо које за собом остављају све војске свијета куда год прођу”⁹). Сијарићева рефлексивност не изневјерава реалистичку топографију слике свијета, али се у њој, у фикцији ликова из турске царевине и црногорске земље, универзализује ратни сукоб. Историјска димензија аустријског сукоба са Србијом конкретизована је осмишљеном ситуацијом историјских личности – Јанка Вукотића, Бергера фон Хесеа, Мекензена и Кевеша. Историјска документарност подређена је функцији књижевне слике, а историјска драматичност пре-напрегнутој емоционалности јунака у натуралистички приказаним сценама сукоба и патријархалне средине („Што ће људи, да буде меса; биће га и вуку и гаврану, и нашег и швапског...”¹⁰), као и етичности отпора, поноса, љубави и бола.

Разуђеност мотива прати и удвајање приповједачевих позиција. Доминантност свезнајућег приповједача релативизује се просторно измијењеним оглашавањем јунака. Приповједач се дословно не повлачи, али се свијетло перцепције премјешта на учеснике догађаја, на казивања које долазе и од „неког горе у соби иза цама”. Кази-

вањем другог мијења се перспектива приповиједања и мозаичка структура романа у функцији панорамске прегледности ликова и догађаја. И дијалози јунака рефлектују унутрашња, карактерна својства ликова у преломним тренуцима живота и смрти. Мисао аутора да се вјерска различитост уједињује у фатуму смрти нијансира тему суд-бине и дубоко хумани приступ заједничком статусу бића. Егзистен-цијална драма превазилази ратне прилике, иако, о њима, Сијарићев приповједач казује с узбуђењем заинтересованог наратора. Психолошки разуђен контекст историјског догађаја рефлектује субјектив-но доживљен тренутак његошевски схваћених „премјена” и увијек присутне, трагичне судбине јунака. Роман *Мојковачка битка* се чита и као роман о страдању и подвигу, симболички отворен у лирској експресији љубавне приче. Поетизација битке у акустичној и визуелној објективизацији догађаја укршта се са семантички носивом ћутњом младе Умке, с глагољивошћу тетке Деспине, са стањима људских слабости и чврстине. Стога, карактеризација ликова није једно-димензионална, она је, у општој слици ратних прилика, сегментована наглашеним својствима осјећања. И док се фабулативно сустиче мотив „јабуке опадалице”, на почетку романа и смрт главне јункиње, на његовом крају, метафоричка антиципација постаје реалност коначног исхода. Роман о рату се чита као роман о трагичној љубави, психолошки продубљен темом људског неиспуњења. Епска тема није једнодимензионална. Она је разуђена стањима јунака, њиховим сновима и фасцинацијама, сугестивним доживљајима и симболизацијом мјеста радње. Интимне драме јунака су иманентно својство ратног романа или визије рата као трагичног искуства. Рат у роману је „једно тужно пропадање човјека”¹¹ и оно се, као у егзистенцијалном роману, сасвим модерно схваћеном, препознаје у теми жртве и страха од нестајања. Недозвољена љубав интензивира питање ратне одговорности, а етика војничког позива, искуство патње. Сlike страдања деперсонализују статус јунака – ликови лице „на комад мрака који се такође ваља кроз мрак”¹². Аутор развија персоналност Радича, Шућра, Мојсија, Рафаела... особинама које фокусирају морално и емоционално биће ликова. Радичева мисао да је „Рецеп ... оно што и Максим: колико човјек, толико јунак”¹³ јасно сигнализује надисторијску раван егзистенције.

Лирско и епско у Сијарићевој прози показују да је ријеч о драгоцјеном умијећу приповиједања, о поетски флуентној структури источњачког духа приче и овоземаљског вилајета људске природе. Чудесни спојеви лирског и епског тичу се Сијарићеве посвећености завичају и стваралачке одговорности да актуелним темама прошлости посвети мисао о човјеку и народима кроз искуство догађаја и ликова. Тамил Сијарић је писац снажног приповједачког умијећа, књижевник историјских и егзистенцијалних тема. Искуствена раван приповиједања везана је за традицију јужнословенских простора, а емоционална за бихорски крај и судбину човјека у времену. Жанровска разуђеност социјалног и ратног романа сустиче се у лирско-епској конструкцији о страстима јунака у њима ненаклоњеној патријархалној средини и ратним приликама. Интерференција супротности на простору села Рашље и Мојковачке битке говори о Сијарићевом познавању завичаја и менталитета ликова, али и о модерно схваћеној семантици људских слабости и моралне чистоте.

НАПОМЕНЕ:

1. Тамил Сијарић, *Бихорци*, „Вијести”, Подгорица, 2006, књ.8, стр. 105.
2. Исто, стр. 191.
3. Исто, стр. 229.
4. Тамил Сијарић, *Мојковачка битка*, Обод, Цетиње, 1994, стр. 59.
5. Исто, стр. 70.
6. Исто, стр. 85.
7. Исто, стр. 85.
8. Исто, стр. 115.
9. Исто, стр. 123.
10. Исто, стр. 176.
11. Исто, стр. 297.
12. Исто, стр. 320.
13. Исто, стр. 333.

